

УДК:94(47+57):341.018]:002

DOI: 10.31651/2076-5908-2020-2-92-112

КОВАЛЬКОВ Олександр Леонідович,
кандидат історичних наук, доцент кафедри
всесвітньої історії Центральноукраїнського
державного педагогічного університету
ім. В. Винниченка, м. Кропивницький,
e-mail: KovalkovAlex@ukr.net
Orcid ID: 0000-0003-2344-3050

ВИСВІТЛЕННЯ ВОЄННИХ ДІЙ СРСР В ДЕМОКРАТИЧНІЙ РЕСПУБЛІЦІ АФГАНІСТАН У РАДЯНСЬКІЙ НАУКОВІЙ, НАУКОВО-ПОПУЛЯРНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ТА ПУБЛІЦИСТИЦІ

У статті досліджено наукові, науково-популярні та публіцистичні праці, видані в СРСР у 1980 – 1991 рр. і які присвячені радянській агресії в Демократичній республіці Афганістан. Проаналізовано регуляторну базу, яка визначала зміст і характер інформації, що могла бути оприлюднена на сторінках радянських видань. Простежено еволюцію офіційної версії участі Радянського Союзу в афганській кризі та її відображення в науковій літературі та публіцистиці. Встановлено роль цензури та пропагандистську спрямованість більшості публікацій, виокремлено етапи, під час яких висвітлення афганських подій зазнавало змін.

Ключові слова: Демократична республіка Афганістан, Обмежений контингент радянських військ, цензура, історіографія, публіцистика.

Постановка проблеми. Історія зовнішньої політики СРСР знає чимало прикладів, коли дії влади приховувалися від власного народу або ж висвітлювалися у спотвореному вигляді. Відсутність інформації або неправдива інформація стали звичним супроводженням політики Кремля на зовнішній арені. Так само Москва вела себе і в спілкуванні з міжнародною спільнотою. Яскравим прикладом цього стала ситуація навколо подій у Демократичній республіці Афганістан (ДРА) і участі Обмеженого контингенту радянських військ (ОКРВ) в афганській кризі. Впродовж понад десятиліття, майже до краху і розпаду Радянського Союзу, інформація про війну “за річкою” та про політику СРСР в Афганістані висвітлювалася спотворено, викривлено і тенденційно. Це відбувалося як на сприйнятті радянським суспільством останньої радянської війни, так і на його ставленні до ветеранів-“афганців”. Водночас, спотворення правди чи напівправа для частини суспільства, яка споживає інформацію критично, завжди є джерелом сумнівів у щирості влади. Тому не даремно Афганістан розглядається як один із факторів падіння комуністичного режиму в СРСР.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Війні в Афганістані присвячено тисячі спогадів, статей, монографій, дисертацій. Найбільш повний їх опис зробив український вчений А. Костира [1]. Найбільш свіжий на сьогодні огляд історіографії радянсько-афганських відносин міститься в нарисі російського історика В. Топоркова [2]. З огляду на те, що наукове вивчення проблеми розпочалося на початку 1990-х, більшість дослідників нехтують великим масивом публіцистичних та науково-популярних праць, які виходили в СРСР у 1980-х.

Дійсно, з погляду відтворення реальних подій вони у більшості є даремними. Проте вони уможливають з’ясувати спосіб уведення в оману радянського читача, простежити конструювання й еволюцію офіційної версії подій в Афганістані. Зрештою, на їх прикладі можна продемонструвати, що і дезінформація здатна бути джерелом вивчення минулого. Тож **метою** цього огляду є аналіз наукової, науково-популярної та публіцистичної літератури, які вийшли в СРСР і які висвітлювали радянську політику щодо Афганістану в 1979–1989 рр.

Виклад основного матеріалу. Радянська інтервенція в Афганістан у грудні 1979 р. супроводжувалося безпрецедентним пропагандистським забезпеченням [див. 3], а саме висвітлення участі “обмеженого контингенту радянських військ” в афганській війні було наскрізь цензуроване [див. 4]. Принципові засади пропагандистського супроводження інтервенції СРСР в Афганістан були вироблені на засіданні Політбюро ЦК КПРС у день

здійснення операції “Шторм-333” у Кабулі – 27 грудня 1979 р. Протокол цього засідання за № 177 містив низку документів, котрі визначили лінію поведінки радянського й афганського керівництва на роки уперед. Так, Додаток 6 цього протоколу мав назву “Про пропагандистське забезпечення нашої акції щодо Афганістану”. У ньому вказувалося при висвітленні в радянських ЗМІ “здійсненої Радянським Союзом на прохання керівництва Демократичної Республіки Афганістан акції допомоги” чітко дотримуватися таких положень: 1. Введення радянських військ здійснене на прохання законного уряду Афганістану; 2. Мета цієї акції полягає у сприянні уряду ДРА у відбитті агресії зовні, яка загрожувала “завоюванням Квітневої революції”; 3. Це питання виключно належить двостороннім радянсько-афганським відносинам і регулюється статтями Договору про дружбу, добросусідство і співробітництво між СРСР і ДРА від 5 грудня 1978 р. і ст. 51 Статуту ООН; 4. Як тільки агресія проти ДРА припиниться, радянські війська повернуться на Батьківщину [5, 10]. Саме ці положення визначали зміст і спрямованість усіх публікацій – в офіційних ЗМІ, на сторінках наукових видань, публіцистично-пропагандистських матеріалів – до середини 1980-х.

У наукових працях про перебування в ДРА радянських військ у перші роки майже не згадувалося, а участь СРСР в афганській кризі тлумачилася стандартно і схематично. Так, Г. Поляков (1981 р.) співробітництво СРСР і ДРА характеризував детально й комплексно, а серед напрямків співпраці можна прочитати навіть про боротьбу із хворобами худоби і рослин [6, 52]. Провідний дослідник радянсько-афганських відносин Л. Теплинський (1982 р.) писав, що СРСР не вагаючись прийшов на допомогу ДРА: “Виникла нагальна потреба у наданні афганському народові військової допомоги. Відмовитися від використання військових можливостей... для захисту свободи і незалежності народів, у відповідь на прохання законного афганського уряду й як того вимагає ст. 51 Статуту ООН, означало би... відійти від виконання свого обов’язку і повернути світ до тих часів, коли імперіалізм... придушував будь-який революційний рух” [7, 234].

В академічній “Історії Афганістану з найдавніших часів” (1982 р.) радянська інтервенція до ДРА також обґрунтовувалося Договором 1978 р. і Статутом ООН, а сам цей крок виправдовувався необхідністю порятунку афганської революції [8, 337], новий етап якої розпочався після того, як “патріотична більшість НДПА, Революційної ради і збройних сил ДРА повалила режим Х. Аміна” [8, 337 – 338]. Р. Ульяновський у тому ж році констатував, що “радянські війська були направлені до Афганістану на прохання уряду цієї країни в його різних складах” [9, 91]. В іншому академічному виданні (1984 р.) “введення” радянських військ до ДРА також виправдовувалося афганською революцією, яка вийшла на новий, якісно вищий рівень, після 27 грудня 1979 р. Автори переконували, що СРСР не мав іншого вибору. “Вчинити інакше – означало би віддати цю країну на розшматування імперіалізму, дозволити агресивним силам повторити тут те, що їм вдалося зробити... у Чилі” [10, 37]. У цій та подібних працях про участь ОКРВ у громадянській війні, що природно, не йшлося. Натомість знаходимо стандартні пояснення: “Дружні відносини СРСР і ДРА, інтернаціональна допомога Радянського Союзу афганській революції – найважливіший фактор захисту миру і соціального прогресу в Західній Азії” – писав Р. О. Ульяновський [11, 31]. Показово, що ані в цій, ані в інших подібних роботах не йшлося про захист південних кордонів СРСР, про що так багато писатимуть пізніше. Головний мотив перебування радянських військ у ДРА – допомога і захист суверенної республіки від агресії зовні.

У ці роки з’явилася чимало публіцистичних робіт, присвячених Афганістану, в яких лише принагідно згадувалися радянські війська. Більшість праць, присвячених тим подіям, були популяризаторськими і містили спрощений виклад історії афганської революції і реформ за радянським зразком. Історія Народно-демократичної партії Афганістану висвітлювалася в них за схемою історії партії російських більшовиків: НДПА, як і свого часу РСДРП, пережила репресії, підпілля, визріла до революції, після якої не змогла уникнути помилок, але знайшла в собі сили для самоочищення і вдосконалення своєї політики. Найбільш поширеною формою таких публікацій були журналістські репортажі з Афганістану у стилі “інформація із центру подій”. Витримані у кращих традиціях

радянської журналістики тих часів, зовні вони були правдоподібними. Автором одного з перших таких нарисів був військовий кореспондент В. Ізгаршев (1981 р.). Робота переповнена описами звірств “бандитів”, у лавах яких автор ідентифікував єгиптян, пакистанців, американців: “Зловісний, диявольський альянс ворогів революції!” [12, 12]. Радянські ж війська у ній не згадані жодним словом.

У репортажах кореспондента “Нового времени” А. Ігнатова (1980 р.) (на афганську тематику він писав із весни 1978 р. [Див.: 13; 14; 15]) йшлося, що політика Х. Аміна, який “по-зрадницьки повалив законного главу держави Н. М. Таракі, фізично знищив його”, загрожувала “демократичному ладові, безпеці і суверенітету держави” [16, 69]. Тому “здорові сили НДПА” на чолі з Б. Кармалем усунули Х. Аміна, започаткувавши “Другий етап Квітневої національно-демократичної революції” [16, 70]. Згадав автор і радянські війська, наголошуючи, що “єдине завдання, поставлене перед радянськими контингентами – сприяння афганцям у відбитті агресії зовні” [16, 71].

Журналіст із НДР Х. Кушнік (1982 р.) писав про ОКРВ, але пояснював його перебування в ДРА вже звично: це справа виключно двосторонніх відносин між СРСР і ДРА [17, 30]. Поява ж радянських військ в Афганістані унеможливила початок там громадянської війни [17, 36 – 37], хоча насправді вона там уже тривала щонайменше з осені 1978 р.

Кореспондент “Правди” В. Верстаков (1983 р.) писав про бойові будні збройних сил ДРА, наголошував на їхніх проблемах (“найбільша проблема афганської армії – це проблема низької грамотності” [18, 43]), співчував загиблим борцям за революцію, змальовував звірства “душманів”. На 140 сторінках тексту ОКРВ згаданий двічі. У першому випадку читаємо: “Уряд ДРА попросив – ми прийшли. Не порушили ані міжнародного права, ані жодних інших... норм” [18, 4]. В іншому разі – кілька розповідей про шурави, які доправили продукти у віддалені кишлаки [18, 43 – 44]. Цей ряд можна продовжити і далі [Див. напр.: 19].

Навряд чи можна в цьому звинувачувати радянських журналістів. У роки Перебудови В. Окулов, який тривалий час був кореспондентом “Правди”, виправдовував такий спосіб висвітлення подій у радянській пресі. “У серпні 1984 року ми з моїм колегою-правдистом П. Студьонкіним перебували на бойових діях наших військ, що захищали від зенітних ракет моджахедів “зеленку” поблизу Баграмського аеродрому. Там героїчно воювали дві наші роти. Написали матеріал, отримую газету в Кабулі – матінко рідна – в нарисі згадане лише одне радянське прізвище, все спотворено, вигадані якісь афганські комбати – справа подана так, немов воювали підрозділи афганських збройних сил. Славно попрацювала наша цензура, яка, природно, діяла згідно з установкою... Ось чому наші журналісти були змушені, не бажаючи брехати, зачіпати лише “периферійні” області життя в Афганістані наших військ” [цит. за: 20, 16].

Багато уваги в ті роки приділяли викриттю “підривної діяльності західних спецслужб проти революційного Афганістану”. У 1980 р. вийшов збірник “Правда про Афганістан” [21], в якому було все, окрім, власне, правди. Збірник містив промови кремлівських лідерів, в яких обґрунтовувалися необхідність та “законність” перебування ОКРВ у ДРА, а також “докази” імперіалістичної змови проти неї. Назви розділів “Сто років бруталного іноземного втручання”, “Підривна діяльність китайських гегемоністів”, “Пакистан – плацдарм агресії”, “Арабська реакція блокується з імперіалізмом”, “Амін – кривавий кат і агент імперіалізму” говорять за себе.

Кореспондент “Нового времени” С. Голяков (1981 р.) головною проблемою тодішнього Афганістану вважав “бандитів і головорізів, які засилаються до ДРА з-за кордону, аби убивати, грабувати, руйнувати”. Те, що підтримка опозиції суттєво зросла після грудня 1979 р., автор пояснив тим, що Х. Амін був американським агентом, тож його усунення обурило США [22, 5 – 6]. Вартий уваги збірник статей під типовою для того часу назвою “Криваві сліди американського імперіалізму” (1982 р.). Афганістану в ньому присвячено п’ять статей, і жоден автор не обмовився про присутність там ОКРВ. С. Свистунов, цитуючи американські ЗМІ, писав про виділення майже 100 млн. дол. афганському опору та налагоджену схему постачання до Пакистану радянської зброї або її копій. Найбільше автор звинувачував у цьому Єгипет, який свого часу отримав чимало радянського спецмайна [23, 113–114]. Це був рідкісний випадок правдивого висвітлення змісту західної допомоги моджахедам у ті

роки. Американці, побоюючись жорсткої реакції з боку СРСР, довго уникали постачання їм зброї виробництва країн НАТО, надаючи переваги радянським зразкам.

Г. Мусаелян, заперечуючи слова С. Свистунова, перераховував трофеї, які він начебто бачив у начальника афганської служби безпеки (ХАД) провінції Нангархар: “десятизарядна гвинтівка з клеймом “Made in USA”, ізраїльський автомат “Узі”, хімічна граната, схожа на банку кави” [24, 115]. Інший автор цитував ув’язненого в Пулі-Чархі француза, який перебував у таборі моджахедів: “Я бачив у них багато автоматичних карабінів єгипетського виробництва. Вони вихвалялися, що це подарунки від каїрського президента Садата. Ще бачив автомати і боєприпаси з фірмовим клеймом “Армія США” [25, 124]. В іншій статті читаємо про полоненого “душмана”, який розповів про американських інструкторів у тренувальному таборі на території Пакистану [26, 132].

В. Кассис і Л. Колосов (1981 р.) усю новітню історію Афганістану розглядали через діяльність західних спецслужб, які діяли там, звісно, проти СРСР. Британські агенти ще в 1919 р. прагнули зірвати встановлення дипломатичних відносин між Афганістаном і Радянською Росією [27, 219]. “Британським агентом” був і таджик Бачаї Сакао, який “виконував вказівки Лондона, укупі з басмачами і британськими агентами спецслужб здійснював розбійницькі набіги на землі радянських Середньоазійських республік, усіяко Гтероризував населення сіл, кишлаків” [27, 220]. Чи не усі американські фахівці, які працювали на підприємствах Афганістану в 1950-х рр., були агентами ЦРУ, займалися “у зоні радянсько-афганського кордону топографічною зйомкою, вивченням стану доріг, мостів, перевалів і переправ” [27, 222]. Тож логічно, що західні спецслужби активізувалися активізувалася після “Квітневої революції” 1978 р. Поряд із “доказами” і “викриттями” автори особливу увагу приділили доведенню “роботи” Х. Аміна на ЦРУ. За домовленістю з “лідерами контрреволюції” він начебто готував на 29 грудня 1979 р. переворот, після чого мав стати президентом країни і отримати необмежену владу. Пост голови уряду він начебто обіцяв найбільш запеклому супротивнику кабульського марксистського режиму Г. Хекмат'яру [27, 231]. Радянському читачеві навряд чи було відомо, що реальна влада Аміна була куди більшою, ніж в першого президента Афганістану М. Дауда, а Хекмат'яр від дня “Саурської” революції відкидав будь-які натяки на компроміс із прорадянською НДПА.

Проте і до такого, досить стрункого, викладу матеріалу вкрадалися фрази, які могли поставити під сумнів усю радянську версію “Афгану”. Наприкінці розділу, присвяченому Афганістану, читаємо: “Агентство Бахтар вважає також за необхідне заявити, що всупереч твердженням західної пропаганди, жоден підрозділ радянських військ не брав участі в придушенні банд контрреволюціонерів, оскільки радянські війська були запрошені до Афганістану для відбиття імперіалістичної агресії і для захисту суверенітету ДРА від загрози зовні. Збройні сили Афганістану самі знищують банди диверсантів і контрреволюціонерів” [27, 239]. Чи не означає це, що в ДРА тривала громадянська війна, а пояснення радянської інтервенції міфом про агресію зовні – не більше ніж прикриття?

Такою ж викривальною була робота Б. Марбанова, яка також рясніла “доказами” підступів військових розвідок чи не всіх країн світу на чолі з ЦРУ проти “афганської революції” [28]. Можна також згадати праці Б. Баннова і Б. Ніколаєва [29], а також І. Андронова і Т. Гайдара [30].

У 1983 р. вийшов фотоальбом, присвячений Афганістану [31]. Центральною його темою стали будні революційної країни: демонстрації, мітинги, суботники, а головним кольором більшості ілюстрацій є червоний: прапори, транспаранти, піонерські галстуки. На багатьох фото Б. Кармаль: відкриває Міст Дружби, “по-братньому обіймає захисників революції”. Останнім присвячено чимало уваги. Будні афганської армії, загонів самооборони заповнили значне число сторінок. Про радянську присутність у ДРА свідчать фото радянських фахівців на підприємствах, радянської техніки на дорогах і в полях. Лише на с. 218–219 уперше знаходимо радянського солдата: він копає ями під майбутню Алею дружби, а п'ятеро його афганських колег з посмішками позують на камеру. Далі – шураві спілкуються зі старійшинами, танцюють, розмовляють з дітьми, роздають селянам хліб [31, 219 – 225]. Схожим був і фотоальбом, опублікований наступного року [32]. У масі революційних буднів майже непомітними були фото з радянськими вояками, які саджали дерева на черговій Алеї дружби [32, 214 – 215].

Зрідка до радянської доперебудовної періодики потрапляли натяки на те, що радянські військові в ДРА ще й воювали. Так, на сторінках журналу “Знаменоносець” (1984 р.) В. Юзбашев [33] писав про сімох радянських бійців, які вночі охороняли на перевалі збитий вертоліт. Вони відбили атаку “духів”, а вранці на допомогу підійшли афганські вояки. Цей мотив зрозумілий: наші війська ув’язалися в бій трохи не випадково. Проте до статті потрапили слова одного з них: “Ми тут в Афганістані не лише сади саджали й школи будували. Багато чому навчилися”. У більшості випадків бойові зіткнення радянських військових подавалися як аномалії: чи то відбиття нападів на автоколони [див.: 34; 35; 36], або ж при розмінуванні доріг [37] чи порятунку поранених афганських вояків [38]. Чимало писалося про вертолітників, котрі, звісно ж, перевозячи мирні вантажі, мали по 500 годин нальоту на рік [див.: 39; 40].

На початку 1980-х рр. “Афган” проник до художньої літератури. Першим твором на афганську тематику став роман О. Проханова “Дерево в центрі Кабула” [41]. Головні герої твору, наповненого революційною пафосною риторикою, засудження “американського імперіалізму” і “китайського гегемонізму” – будівничі революції, надзвичайно колоритні і різнопланові. Тут і співробітники ХАДу, і селяни, і радянські інженери. Усі ж “контрреволюціонери” – це або заслані з-за кордону проплачені агенти, або неписьменні, забиті ісламською пропагандою селяни. Радянські військові вперше згадані в романі на с. 62.: військовий конвой супроводжував в одну із провінцій колону тракторів “Беларусь”.

Подібною є повість К. Селіхова “Неоголошена війна” – яскравий приклад соцреалістичної революційної радянської прози. В центрі розповіді – афганська молодь, борці за ідеали Квітневої революції [42].

Зміна вищого радянського партійного і державного керівництва навесні 1985 р. мало що змінила в досліджуваному питанні. Серединою того року датована таємна записка керівників Відділу зовнішньополітичної пропаганди (Л. Замятін) і Відділу адміністративних органів (М. Савінкін) ЦК КПРС “Про публікації в засобах масової інформації матеріалів щодо дій обмеженого контингенту радянських військ в Афганістані”. Додаток до Записки, підписаний Начальником Генерального Штабу ЗС СРСР маршалом Радянського Союзу С. Ахромєєвим, першим заступником міністра закордонних справ Г. Корнієнком і заступником Голови КДБ В. Крючковим, містив вичерпний перелік дозволеного до друку. Вперше ці документи оприлюднив у своєму дослідженні О. Ляховський [43]. Дозвіл поширювався на повсякденне життя, тактичні навчання (не вище батальйону) радянських військ, залучення літальних апаратів і автотранспорту для перевезень вантажів місцевому населенню і виділення бойових підрозділів для супроводження колон і охорони окремих об’єктів, роботу радянських військових фахівців з надання допомоги афганським військовим в освоєнні бойової техніки, роботу радянського військового шпиталю з надання медичної допомоги місцевому населенню, пораненим афганським і радянським військовослужбовцям. Відтепер можна було писати про вимушене застосування окремими бійцями чи підрозділами зброї при виконанні названих вище обов’язків, про окремі одиничні випадки (не більше одного на місяць) поранень чи загибелі радянських воїнів без наведення свідчень про участь підрозділів і частин, в яких вони служили, в бойових діях. Дозволялося також писати про нагородження радянських вояків, передусім званням Героя Радянського Союзу, з відзначенням їхніх мужності і героїзму, але без показу конкретної бойової діяльності, яка послугувала підставою для нагородження [43, 296 – 298]. Саме ці положення регламентували висвітлення тієї війни в роки Перебудови і “Гласності”. Як видно, порівняно з постановою від 27 грудня 1979 р. цензурні лещата було дещо послаблено, проте насправді повна брехня змінилася напівправдою. Але ті шпаринки, які містилися в Записці від 1985 р., уможливили поступове розвінчання радянських міфів і сприяли творенню такої версії афганської війни, яка наближалася до реальної.

Офіційне тлумачення мотивів “введення” ОКРВ до ДРА з початком Перебудови не змінилося. У статті В. Басова, присвяченій 20-річчю утворення НДПА (1985 р.), читаємо: “Своєчасна допомога СРСР афганському народові зірвала імперіалістичний план розчленування афганської держави і придушення революції” [44, 45]. Академічна “Історія

міжнародних відносин і зовнішньої політики СРСР» (1987 р.) звично апелювала до Договору від 5 грудня 1978 р. та статті 51 Статуту ООН. Утім, тут уперше згадана табуована до цього прийнята в січні 1980 р. Шостою Надзвичайною сесією ГА ООН резолюція, яка закликала до виведення іноземних військ із ДРА. Щоправда, автори виправдовували нехтування нею з боку Москви: в ній «ігнорувалася проблема зовнішньої агресії проти ДРА, для відбиття якої і був уведений ОКРВ» [45, 359].

У черговій монографії Л. Б. Теплинського (1988 р.) читаємо, що 27 грудня 1979 р. «патріотично налаштована більшість НДПА» повалила режим Х. Аміна і започаткувала новий етап Квітневої революції [46, 252]. Вчений переконував, що радянської економічної і політико-дипломатичної допомоги Афганістану було вже недостатньо [46, 277], а саме «введення військ» уважав виключно справою двосторонніх відносин і вперше (принаймні до цього він не зустрічався) додав ще один доказ «законності» перебування ОКРВ у ДРА. Йшлося про Договір між Радянською Росією і Афганістаном 1921 р., який був підписаний в цілях «захисту дійсної незалежності Афганістану» [46, 280]. Подібні оцінки були панівними і в захищених в ці роки дисертаційних дослідженнях з історії радянсько-афганських відносин [див.: 47; 48].

Утім, поступово формувалася більш реалістична оцінка дій кремлівського керівництва, з'являлися натяки на визнання помилковими грудневих 1979 р. рішень. Проте нові оцінки усе ж залишалися половинчастими і непослідовними. Так, в одному з досліджень (1989 р.) йшлося: «Внаслідок подальшого розвитку подій в Афганістані стало зрозуміло, що позиція і дії СРСР були результатом низки прорахунків тодішнього радянського керівництва. Зіграло свою роль недостатньо реалістичне уявлення про внутрішній стан і історичні традиції країни..., недостатнє врахування особливо складних географічних умов, які полегшували дії контрреволюції і втручання її покровителів з числа сусідніх країн і США» [49, 130]. Як бачимо, у цих формулюваннях усе ж важко знайти натяки на визнання неправомірності перебування радянських військ на території сусідньої суверенної країни. В. Сафронов на сторінках «Воєнно-історического журналу» (1990 р.) також виправдовував «введення» ОКРВ до ДРА і традиційно обґрунтовував його Договором 1978 р. Автор водночас засудив участь радянських частин у громадянській війні на боці непопулярного в народі режиму. За його словами, саме такі дії Кремля «не мають історичного виправдання, як не мають морального прощення і людські втрати, понесені у зв'язку із цим» [50, 71]. Так само у першому узагальнюючому дослідженні афганської війни СРСР, написаному вченими Інституту Військової історії міністерства оборони СРСР, виправдовувався факт «введення» радянських військ до ДРА. Військові історики засудили лише «кулуарний метод прийняття рішення» [51, 240].

У перші роки Перебудови зміст і настрої публіцистичних праць практично не змінилися. Деякі були немов з іншої, віртуальної, реальності. Навіть з-під пера авторів, які неодноразово побували «за річкою», виходили тексти, наповнені революційною романтикою, захопливими звітами про здобутки ДРА. На їх сторінках – прості афганці, їхні героїчні революційні трудові і бойові будні. Радянських же військових у такій версії історії Афганістану не було майже або взагалі [див.: 52; 53; 54; 55]. Там же, де про них йшлося, вони виконували виключно «гуманітарні» функції. Такими були нариси І. Курбангалієва про будні радянських вертолітників («Коли палає каміння») і автомобілістів («Довге відлуння Гіндукушу») [56], які доправляли до мирних афганців «мирні» вантажі. В. Светіков на сторінках журналу «Агітатор» (1987 р.) пафосно писав: «Для радянської людини почуття інтернаціоналізму природне, як повітря, якою вона дихає, воно приходить до неї з перших кроків по рідній землі, виховується буквально усім, що її оточує. Цим же продиктоване усе, що роблять радянські люди тут... Вони допомагають декханам обробляти землю, доставляють у віддалені кишлаки мирні вантажі, охороняють дороги...» [57, 42].

Прикладом таких публікацій може бути черговий фотоальбом (1986 р.). На відміну від попередніх, на сторінках цього альбому – переважно «шураві». Проте самі фото і підписи до них надзвичайно дезінформативні. «Навчальні будні третього батальйону» і комбат М. Чикал [58, 19 – 21], «Десантники на тренуванні» [58, 50], радянські автомобілісти з партією продовольства «на марші» [58, 27], сержант А. Мірзакарімов з медаллю «За відвагу»

за “десятки мирних рейсів” [58, 37], такі ж “Будні вертолітників” [58 38 – 39], “Приймають у партію сержанта Балабарєва” [58, 29], радянський патруль біля тунелю через Саланг [58, 128 – 129]. Інша тема – радянсько-афганська дружба. Фото медсестер “Людмила Бабікова з Москви і Сухайла Седдик із Кабула” [58, 79], спільний симпозиум радянських і афганських лікарів [58, 138 – 139], серія “Плечем до плеча” [58, 150 – 153] тощо. Воюють же, судячи з альбому, афганські “Бійці революції” [58, 92] й “Афганські пілоти в радянських літаках” [58, 84 – 86]. Апогеєм же радянської пропаганди стало фото афганського бійця в хвилини відпочинку між боями з томиком Володимира Ілліча (“Читаючи Леніна”) [58, 172].

Водночас, на сторінки радянської публіцистики потроху потрапляла інформація про те, що радянські воїни в ДРА не лише розвозили по кишлаках мішки з провіантом і висаджували Алеї дружби. Тенденцією ставала героїзація війни в Афганістані, а публікації, присвячені їй, були не стільки інформативними, скільки патріотично-виховними. Центральними ідеями ставали відданість інтернаціональному обов’язку, безкорисливість служіння Вітчизні навіть за її межами, очевидність переваг радянської системи військово-патріотичного виховання тощо [див.: 59; 60; 61]. Так, в одній із робіт йшлося, що в Афганістані радянські солдати не лише дорослішали і мужніли (що неминуче на війні), але й “серцем сприймали поняття про обов’язок, відданість, любов до Батьківщини” [62, 41]. В іншій роботі (1986 р.) читаємо: “Якби не допомога радянських воїнів, то на афганській землі пролилося би в рази більше крові. Надаючи допомогу народу Афганістану, Радянський Союз виходить із того, що залишити афганських товаришів без допомоги і без підтримки на поталу контрреволюції – означало би знехтувати нашим інтернаціональним обов’язком, приректи афганську революцію на неминучу загибель. Це означало би, що агресивні сили повторили би тут те, що їм удалося зробити в Чилі, де свобода народу була втоплена в крові” [63, 5]. Ця праця рясніла прикладами безкорисливої допомоги шураві афганцям. В районі Ходжегара вороги перерізали водогін – радянські солдати доставили бурильну установку і забезпечили місцевість водою. Під Кандагаром моджахеди знищили опори ліній електропередач – радянські воїни зарадили і тут. Ну і, за традицією, читаємо про “сотні тисяч народногосподарських вантажів, перевезених воїнами-автомобілістами” [63, 6]. Утім, тут є й згадки про їхню “бойову діяльність”. Один ліг на гранату, врятувавши товаришів, інший у бою заклав собою командира. Щоправда, усі бойові зіткнення подані за схемою: везли мирні вантажі у віддалений кишлак, засідка... Зі сторінок книги постають герої тієї війни, уже відомі радянським читачам: Р. Аушев, В. Задорожний, О. Стовба, М. Чепік [63 с. 7].

У тому ж 1986 р. вийшли дві роботи, присвячені загиблим у тій війні: лейтенанту Олександрову Стовбі з Дніпродзержинська [64] та сержанту-десантнику, білорусу Миколі Чепіку [65]. Щодо останнього, то 1985 р. побачила світ книга “Поле життя” того ж автора, значно розширена й доповнена у варіанті 1986 р. [66]. Ці книги претендували на жанр документальної біографії. Проте, окрім дитячих та юнацьких фото героїв, яких у них більш ніж достатньо, власне історії там немає. Скажімо, де і коли служив в Афганістані О. Стовба – жодного слова. М. Чепік також проходив службу “в одному із підрозділів в одній із провінцій”. Загибель обох подана як трагічна випадковість, як річ, абсолютно не типова для “Афгану”.

Такі книги передусім були спрямовані на виховання молоді. В біографії О. Стовби провідною стала ідея спадковості поколінь: дід воював, батьки – звичайні робітники. Хлопцем займався спортом, мріяв про кар’єру військового. Черговий образ зразкового радянського юнака. Такі книги сповна відповідали героїзації війни в Афганістані, притаманній першим рокам Перебудови. Показ війни через окремі героїчні епізоди за участю радянських та афганських солдатів присутній у більшості публікацій цих років. Такими були серія нарисів В. Светікова [67; 68], щоденникові записи О. Карпенка тощо [69].

Ще одним прикладом є збірник спогадів і листів, укладений І. Диніним [70]. “Інтернаціональний обов’язок”, “безкорислива допомога”, “відданість Вітчизні” радянських військових – головні його ідеї. Водночас, автор писав про необхідність вшанування пам’яті полеглих “за річкою”. Зокрема дізнаємося, що на той час (1990 р.) в УРСР іменами воїнів-“афганців” було названо 158 вулиць і площ, 30 шкіл, 568 піонерських

дружин, 177 іменних полів [70, 68]. Автором вступної статті “За справу священну. Справедливу справу” до іншого збірника (1988 р.) був генерал-майор С.Г. Скачко, військовий комісар Дніпропетровської області. Генерал апологізував і сакралізував саме поняття “інтернаціоналіст”, апелюючи до Китайської революції 1925 – 1927 рр. і Громадянської війни в Іспанії. Місія бійців ОКРВ аналогічна, а тому завдання сучасників – пам’ятати “про тих, хто віддав своє життя за торжество Квітневої революції в Афганістані, хто допомагав народу цієї дружньої країни відбивати об’єднаний наступ міжнародної і внутрішньої реакції, котра мала на меті зруйнувати її” [71, 4]. Перелік подібних видань можна продовжувати [Див.: 72].

У репортажі про перебування в Афганістані Г. Бочарова (1987 р.) містяться описи радянських застав і гарнізонів, йдеться про бої, і не лише локальні, але й за участю цілих підрозділів. Автор писав не лише про поранених, але й загиблих радянських воїнів, не називаючи, що зрозуміло, ані військових частин, ані прізвищ [73, 12 – 29]. Є. Бессчастнов писав про льотчиків-випускників Сизранського вищого військового авіаційного училища. Його книга – це нариси про дванадцятьох Героїв Радянського Союзу, які здобули вищі радянські нагороди в небі Афганістану [74].

Одним із провідних мотивів таких публікацій стало ототожнення війни в Афганістані з Великою Вітчизняною, а ветеранів-“афганців” – із ветеранами війни 1941 – 1945 рр. Прикладом такої пафосної публіцистики є серія нарисів київського журналіста А. Штунюка. Він писав: “В Афганістані йшла війна. Війна неоголошена, тиха, нічна – не така, яка б відповідала сучасному рівню воєнної техніки, але від того – не менш кривава. Там воювали і гинули радянські хлопці. Наші товариші, сусіди, брати, сини...” “Їх покоління тільки вступало в доросле життя. Настав час синів. Час, що поставив на їх шляху випробування, які долали вчорашні школярі з честю і гідністю. Вони виконали свій обов’язок – військовий, інтернаціональний”. “Поверталися додому, відслуживши строкову в Афганістані, сини. І поверталися зовсім не такими, якими їх пам’ятали. Що міцнішими фізично – зрозуміло, що змужнілі – природно, що палкіші, безкомпромісні – теж не дивно: там, на війні, набачилися, пережили всього, не пасували й перед смертю. Вражала сила їхньої громадської позиції, їхнє гостро розвинуте відчуття правди і неправди, їхнє нестримне прагнення працювати на перебудову, на оновлення рідної країни. Якщо чесно, такими ми їх і чекали звідти...” [75, 3 – 4].

Схожою за настроями була книга Ю. В. Килимника (1990 р.). Автор словами воїнів-“афганців” звертався до радянської молоді з такими “одкровеннями”: “Служба в Афганістані допомогла мені краще зрозуміти, що інтернаціоналізм, надання братерської допомоги – велика сила. Вона об’єднує серця народів, вчить їх любити один одного, боротися за мирне співіснування” [20, 11]. Або ж: “...Я вважаю, що хлопці, які служили в Афганістані, мужніли не стільки від суворості обстановки, скільки від усвідомлення високого призначення, з яким їх послала країна” [20, 14]. Такі ж ідеї продукували й інші праці, що вийшли у ці роки [див.: 76].

У репортажі кореспондентів Центрального телебачення А. Петрової і М. Лещинського елементи правди про “Афган” також межували зі штампами з комуністичних агіток. Так, змальовуючи один із перельотів в Ан-26, автори згадали наказ усім одягнути парашути і слова пілота: “Тиснуть вони нас цими «Стінгерами». Швидше б уже конструктори вигадали щось, а то ж і вночі намагаються бити” [77, 57]. Водночас, героями оповіді стали американець Дж. Торнтон і польовий командир Мамад-шах, які панічно тікали від “зелених” – бійців армії ДРА. Відповідь на запитання, чому чимало афганців не підтримали “революції” і воювали проти шураві, вкладено до вуст члена НДПА: “Темний народ, безграмотний, забитий. Думаєш, у цих кишляках хто-небудь знав, яка влада в Кабулі? Нічого подібного. Знали Мамад-шаха: на нього працювали, з ним і воювали” [78, 94].

У ці роки зросло число художніх творів про “Афган”. У них уже менше революційної романтики, вони більше наповнені бойовими буднями та героїкою служби “за річкою”. Такими були повісті В. Светікова [79], роман І. Черних [80], а також збірник оповідань та поезій, упорядкований Г. Блістановою та А. Герасимовою [81]. З іншого боку, новий роман О. Проханова “Малюнки баталіста” [82] за своїм настроєм мало чим різнився від

попереднього. Афганці, як і раніше, будують соціалізм. Їм заважають зовні (в цьому романі в загонах опозиції уже присутні найманці-європейці). Радянські ж військові, як і раніше, охороняють конвої з продовольчими товарами, комбайнами і ліками.

У кінці 1980-х – 1991 рр. вийшла низка публікацій, в яких була здійснена спроба “відкрити очі” радянському суспільству на ту війну. Ставши частиною перебудовної критики, ці роботи відіграли важливу роль в оприлюдненні заборонених до цього фактів та гучних оцінок. О. Пумпьянський на сторінках “Нового часу” (1988 р.) назвав війну в Афганістані “війною в чадрі”, яка дуже повільно й неохоче відкриває своє обличчя. “Не можна нав’язувати чужій дійсності свої мірки. До чужого монастиря зі своїм уставом не ходи! Тим більше не можна входити до нього з Військовим статутом” – писав журналіст. Осуд дій СРСР в Афганістані читається і в наступним рядках: “Підтримка законної влади, народного руху – річ загальноприйнята, проте у неї є свої межі. Вона не повинна набувати форми військового втягнення великої держави у справи малої країни” [83, 14 – 15]. Зі сторінок таких публікацій поставали уже зовсім інші “афганці”. Так, герой нарису М. Толпегіна Герой Радянського Союзу вертолітник капітан М. Майданов за два “відрядження” до Афганістану здійснив 1 250 вильотів, налітав 1 100 годин. І це уже була не “доставка мирних вантажів”, а переважно полювання на каравани [84].

П. Демченко на сторінках “Еха планети” (1989 р.) спробував розібратися у механізмі прийняття того фатального рішення. З посиланням на представників вищого радянського військового командування (серед них маршал Радянського Союзу В. Куликов, генерал армії І. Павловський тощо) публіцист відтворив атмосферу таємності під час прийнятті рішення, адже військове командування взнало про нього чи не останнім. Зауважимо, що задовго до оприлюднення тоді таємних документів П. Демченко назвав ініціаторами вторгнення міністра оборони Д.Ф. Устинова та головного ідеолога Кремля М.В. Суслова [85], що було недалеко від правди.

Журналістка “Комсомольської правди” О. Лосото у своєму репортажі писала: “Вісім років тому нашу армію зустрічали трояндами, це правда. Нині ж (...) уздовж доріг Афганістану, якими рухаються наші війська, дивлячись через оглядову щілину в броні, бачу афганського хлопчика, який погрожує кулаком БТРу” [86, 10]. Зауважимо, що пасажі про квіти і фрукти у грудні 1979 р. – ще один міф, запущений радянською публіцистикою. Троянди? Взимку? У напівжебрацькій країні?

Білоруська журналістка С. Алексієвич у своїй резонансній праці поставила низку питань, на які тоді шукали відповіді мільйони радянських громадян та тих, хто пройшов через ту війну. Вона писала, що перша завуальована інформація про те, що наші війська там не лише будують мости та саджають Алеї Дружби, надходила разом із цинковими трунами і нічними похованнями. Чому в СРСР масово вмирали 19-річні хлопці? [87, 16]. У бесіді з авторкою ветеран-“афганець” питав: “Ми приїхали соціалізм будувати, а нас оточили колючим дротом. Чому?” [87, 49]. Головна ідея книги – ця війна чужа, шураві там непотрібні, а місцеві їм не довіряли. Авторка писала, як радянський офіцер кілька разів намагався наблизитися до пораненої в руку афганської дівчинки, аби надати їй допомогу. Вона ж кожного разу тікала, впевнена, що той хоче її вбити [87, 78].

Не менш відверто і різко висловлювалася, часто словами воїнів-“афганців”, у своїй книзі Н. Стрельцова. Один із “афганців” говорив: “Ні, не народне це було прохання про допомогу, і справа не народна” [88, 34]. Авторка чи не вперше підняла більш масштабне питання: наскільки виправданою була спроба “соціалізації” Афганістану? Чи було афганське суспільство до цього готовим і чи воно взагалі цього потребувало? Один із “афганців” говорив: “Потрапляли, бувало, в такі місця, де не те що про революцію не чули, що таке Кабул не знали” [88, 34]. Інший звертав увагу на іншу проблему: “Нині, коли ти афганцеві говориш: ти – афганець, він не розуміє, про що йдеться, у нього немає національної психології. Він – частина свого племені, і не більше цього” [88, 144]. Відтак, політика СРСР у ДРА була приречена: “Виявилися недоречними і незрозумілими наші ідеї справедливості в ісламському світі” [88, 35]. Цьому сприяла і специфіка роботи радянських радників, які “наш соціальний досвід накладали на афганську ситуацію, і досвід цей не працював” [88, 82]. І моджахеди розумілися уже не як “агенти світового

імперіалізму». У книзі наведені слова полоненого “душмана”: “Ми за свою землю воюємо!” [88, 47].

У цій праці чи не вперше наведені контраверсійні погляди на головну проблему: на сам факт перебування ОКРВ у ДРА. Поряд із традиційними “Введення військ – єдино правильне, вірне рішення” (анонімний генерал) [88, 63], “Американців випередили на 2 – 3 дні”, що “Інтереси безпеки нашої батьківщини й інтереси захисту афганської революції співпали” (генерал із Генштабу) [88, 94 – 100] і “Ну служили наші солдати в Монголії, Німеччині. Чому не в Афганістані” (рядовий “афганець”) [88, 87] були й інші. Так, на думку колишнього радника при міністерстві культури ДРА Конаровського вводити війська було просто марно [88, 76]. Чи не вперше пролунало питання про правову, а не політичну чи моральну оцінку війни. Авторка цитує одного із військовослужбовців, який наголосив на тому, що у військовій присязі йдеться про “захист Вітчизни”. Про жодну “інтернаціональну допомогу” там не йдеться [88, 61]. Відтак, руйнувалося усе радянське пропагандистське обґрунтування участі ОКРВ в афганських подіях.

Такі ж незручні питання лунали з іншої книги. “Якого дідька гинуть тут наші хлопці?”, “Які жорстокі жарти грають із нами?”, “На кого кожна ніч йдуть у засідку розвідники?”. Відповідь криється у переказі діалогу з полоненим “духом”. На запитання “З якого часу ти ходиш у гори?” афганець відповів: “З того часу, як ви з’явилися” [89, 221]. В іншій праці, яка також вийшла у 1990 р., О. Смірнов озвучив інші проблеми. Перша – це ставлення до “афганців” з боку радянського суспільства. Так, 2 серпня 1988 р., у день повітрянодесантних військ, московська міліція розігнала ветеранів “Афгану”, які крокували Арбатом до Вічного вогню [90, 166]. Інша проблема – це власне війна. Чим вона була для СРСР? На запитання, чому до Афганістану не посилали добровольців або тих, хто хотів повернутися туди після “дембеля”, автор почув від генерала відповідь: “Це була можливість обкатати усіх рекрутів, чим значно підвищити боєздатність армії” [90, 80].

Того ж року в Києві вийшла книга О.М. Клубаня [91], присвячена виведенню радянських військ із ДРА. Саланг, Термез, історії про воїнів-“афганців”, переважно із УРСР – лише тло, на якому автор розвивав головну ідею: повоєнне життя двадцятилітніх ветеранів. “Афганців” у Союзі не розуміли, ставлення до них з боку суспільства – суперечливе, мирне життя – лякало. Автор підняв ще одну соціальну проблему: “афганці”, виявляється, були різними. У книзі наведені слова одного з них: “У нашій частині служать ті, хто повернувся «з-за річки». Якщо чесно, то помітна різниця між тими, хто був у тилкових підрозділах, і бойових. У тих, які і на операції не виходили, стали виникати інциденти, створювалася нездорова атмосфера. Були й такі: ледь що – на собі “тільник” одразу рвати, мовляв, я воював, а ви тут відсиджувалися... Але коли прийшли інші, які вдоста хильнули війни, обстановка в підрозділі стабілізувалася. Вони не рвали тільники на грудях, не вимагали особливого ставлення до себе, хоча цілком того заслугоували, не виставляли свого героїства...” [91, 55].

Особливе місце посідають публікації журналіста “Огонька” А. Боровика, що неодноразово побував в Афганістані. У книзі “Афганістан. Ще раз про війну” (до неї увійшли опубліковані раніше “Зустрінемося біля трьох журавлів” і “Прихована війна”), він ущент розбив офіційну радянську версію тієї війни. “На політзаняттях солдатам пояснювали, що вони воювали з американською агресією і “паками” (пакистанцями – О. К.). Але солдати запитували в себе: “Чому цілимося в кожного афганця з кулемета? Чому вбиваємо тих, кому прийшли на допомогу?” [92, 163]. І таких цитат у книзі чимало. У ній немає й натяку на революційну ейфорію серед афганців, чим наскрізь пронизані роботи інших радянських авторів: “Морально-політичний дух в багатьох афганських підрозділах (...) залишає бажати кращого. Не кожен солдат може пояснити, за що зрештою він воює” [92, 39].

У ці роки з’являються публікації, присвячені закритій до цього темі – проблемі афганського полону. “Новое время” у 1988 р. чи не першим розповіло історію А. Паттаханова, рядового, водія бензовозу, на той час уже звільненого з полону [93]. В іншому номері того ж журналу цю проблему розвинув Генеральний Прокурор СРСР А. Сухарев. Вперше озвучені цифри – 312 полонених на початок 1988 р., з посеред яких

16 офіцерів (переважно лейтенанти і старші лейтенанти). За словами високопосадовця, про факти полону радянських військовослужбовців в Афганістані було відомо з 1980 р. “Але ми тоді, на жаль, не повністю усвідомлювали усіх трагічних наслідків, нелюдських умов, в яких можуть опинитися наші хлопці. Сподівалися на їхнє повернення на основі загальноприйнятих домовленостей, загальновизнаних гуманних правил...” – непереконливо говорив Генпрокурор. Тут же згадано повстання радянських військовополонених на території Пакистану навесні 1985 р., яке тривало кілька днів [94].

У роки Перебудови радянські ЗМІ опублікували кілька інтерв'ю радянських діячів, причетних до тієї війни. Начальник Групи управління Міністерства оборони в Афганістані у 1984 – 1989 рр. генерал армії В. Варенников під час бесіди з А. Боровиком переконував, що військові були категорично проти військового втручання в афганські події [95]. Натомість в інтерв'ю “Літературній газеті” член-кореспондент АН СРСР А. Громико, син колишнього міністра закордонних справ, обстоював думку про виправданість та неминучість введення військ [96]. Так само висловлювався й останній командувач 40-ю армією генерал-майор Б. Громов. У 1990 р. він говорив: “Ми чесно і сумлінно виконували поставлене партією й урядом завдання... У мене, та і, вважаю, в інших не було відчуття марності нашої справи... Скажіть, коли у вас на очах вщент руйнуються міста, страждають мирні мешканці, це не викликає у вас співчуття, прагнення їх захистити? Але ж саме так була поставлена наша задача” [цит. за: 20, 6]. Ба більше, на думку генерала, висловлену в інтерв'ю “Советской Росії”, “опозиція воювала з афганським народом, а ми його захищали”. І війну ОКРВ не програв: завдання перемогти, мовляв, ніхто не ставив [97]. В іншому місці Громов запевняв, що “армія виконувала не тільки і не стільки бойові завдання. Відсотків шістдесят припадало на миротворчість” [цит. за: 91, 63]. Натомість, генерал армії І. Павловський не схвалював рішення про спрямування армії в ДРА. “За моїм твердим переконанням, туго зав'язаний афганський вузол можна і потрібно було розв'язувати не за допомогою наших військ, а власними силами Афганістану або ж шляхом перемовин” [92].

У 1990 – 1991 рр. вийшли перші мемуари причетних до афганської політики радянських діячів. Першими стали спогади А. А. Громико, єдиного з відповідальних за те рішення, хто взявся за перо. Екс-міністр присвятив Афганістану шість сторінок (розділ “Афганістан: покласти край втручання зовні”). Окрім того, що дипломат послідовно виклав процес прийняття історичного рішення, він його повністю виправдовував, апелюючи до історії. “Радянська держава з часів Леніна виступає за те, щоб Афганістан був незалежним і суверенним, щоб ніхто зовні не втручався в його внутрішні справи” [99, 177]. Мету радянської інтервенції (цього терміну у книзі, що природно, немає) Громико пояснив дуже просто. “Спочатку передбачалося, що наші війська будуть лише допомагати місцевим жителям захищатися від банд, які вторгалися зовні, надавати населенню сприяння продовольством і предметами першої необхідності...” [99, 179]. Радянські втрати, на думку міністра, були цілком виправданими: “Ці життя були віддані передусім за безпеку Радянської держави. А те, що це сталося на афганській землі, не змінює стану речей”, нагадуючи при цьому про жертви СРСР у Польщі чи Чехословаччині в роки Другої світової війни [99, с. 181]. Натомість Г. Арбатов у своїх мемуарах (1991 р.) афганську політику Кремля називав “непродуманою”, а головним ініціатором інтервенції (саме цей термін вжив академік) було міністерство оборони СРСР [100, 228 – 229].

Тоді ж з'явилися перші спогади учасників тієї війни. Це був уже інший погляд на “Афган”, погляд “з окопу”, з “переднього краю”. Тож акценти і висновки в цих роботах були іншими. Чи не першими стали уривки із щоденника сержанта В. Голованчикова, кавалера ордена Червоної Зв'язки, який служив в ОКРВ впродовж 1984 – 1985 рр. [101].

Відвертим був погляд на війну офіцера-політпрацівника В. Носатова. Він називав себе “затятим супротивником цієї війни” [102, 120]. Доволі іронічно офіцер змалював свої думки по прибутті до ДРА в 1982 р.: “Адже ми йдемо туди, аби допомогти новій владі в боротьбі з зовнішнім і внутрішнім ворогом. Значить, афганці зустрінуть нас як найдорожчих гостей. А чекає нас легка перемога, адже ми озброєні найкращою зброєю в світі, ми молоді й сильні, а душмани такі нечисленні, погано озброєні й старі, що, поза будь-якими сумнівами, порозбігаються при першій зустрічі з нашими військами” [102, 121]. Відтак, спочатку

дивними і дикими для радянського офіцера були випадки ворожого ставлення афганців до шураві. Офіцер навів переказ бесіди зі старійшиною кишлаку. На запитання: “Як ставитися ви і ваші родичі до нашої військової присутності?” почув: “Негативно! Кожна країна має свої внутрішні проблеми розв’язувати самостійно. Чого вимагала опозиція, яка підійняла зброю проти уряду Кармаля? Не соціалістичного, а іншого шляху розвитку країни. Ми все-ж ваші сусіди, і ми чули про ваші колгоспи без господарів, про ваші закони, які не захищають просту людину, про ваші релігійні блюзнірства. Усе це не для нас. Коли ви зі зброєю в руках прийшли до наших кишлаків і міст, старійшини зібрали джигітів і, передавши їм до рук зброю, сказали: “Йдіть і захищайте наші житла від невірних”. А на запитання: “А що ж нам зробити, щоб ми завжди були лише добрими сусідами?” почув відповідь: “Вивести свої війська із нашої землі!” [102, 127]. Не оминув увагою В. Носатов й інші проблеми. Чи не вперше радянський читач міг дізнатися про дідівщину в ОКРВ [102, 120], про “чекісток” (“Ці дівчата за сеанс беруть 25 чеків”) [102, 121], про “об’єктивність” і “правдивість” радянських ЗМІ (“Афганістан відкрив мені очі на те, що не завжди те, що друкується в наших газетах і передається по ЦТ, є правдою”) [102, 129]. Чи не вперше озвучена проблема життя після війни. Щонічні кошмари, нерозуміння товаришів по службі, режим таємниці (“начальник політвідділу одразу попередив, щоб я не дуже розповсюджувався про те, що бачив в Афганістані”) [102, 128] – усе це змусило офіцера піти у відставку.

Не менш різкими й викривальними були спогади Р. Бушлі (1989 р.). Він нищівно критикував підготовку солдатів перед відправкою “за річку”. “Те, чого нас навчали – ходити в атаку з криком «Ура!» – в Афганістані не знадобилося...” [103, 121]. Учасник кількох бойових операцій, він з обуренням змальовував типову для Афганістану картину. “...А на наступний день прилетіли кореспонденти, телевізійники з Кабула. Привезли батальйон командос – афганських десантників, і ті перед об’єктивами кінокамер пішли в атаку на... звільнений нами кишлак. Інценування вийшло що треба: зістріляниною, вибухами, криками. Потім крупним планом – захоплені нами склади. А оператор, який знімав, кричав на нас: «Приберіть з кадру радянських!» Така злість взяла – більше, ніж на «духів»... За два-три дні ми прочитали в «Правде» і «Красной звезде» про цю вдалу операцію «афганських» військ з точним переліченням усіх наших трофеїв. Чи не блюзнірство?.. Кадри сфабрикованої про цю операцію кінохроніки за тиждень показували в програмі «Время». І таке потім повторювалося не раз... Кого обдурювали? Брехня в ім’я чого? В ім’я спасіння яких ідеалів?” А після війни часто доводилося чути: “...Яка війна? Мабуть, газети читаємо. Там чорним по білому написано, що ви в Афганістані лише суботники влаштовували, дерева саджали. Що, ще й стріляли? Не може бути...” [103, 125 – 126]. Про саму війну Р. Бушля писав: “Чим довше входив у курс справи, тим гостріше відчував, що цей наш прояв інтернаціонального обов’язку має дещо спотворену форму. Про яку інтернаціональну допомогу може йтися, коли там 80, якщо не 90 відсотків населення налаштовані проти тебе? Тоді вже діяло інше – ми захищаємо південний кордон нашої Батьківщини. Тоді чому із зовнішнього боку?” [103, 127].

Офіцер М. Пашкевич, який “входив” до ДРА з першими колонами, запитував: “Чому? Навіщо? З якою метою? Проводячи політичні заняття з особовим складом, було болісно важко пояснювати солдатам і сержантам, чим викликаний цей крок. Давили більше на патріотизм, на наші найкращі якості, на те, що ми не можемо залишити нашого південного сусіда в біді” [104, 6]. Чи не вперше читаємо про “побічні наслідки” війни: про “ташкентську пересилку” – “золоту оазу для таксистів, перекупників, повій та іншого люду, котрого раніше у нас не було” [104, 50].

Варті уваги спогади М. Єрмілова, радника навчального центру військ зв’язку ДРА. У них – і подвиги радянських “афганців”, і помилки та прорахунки командирів і радників, і дідівщина в лавах ОКРВ. Проте в центрі уваги – специфіка роботи радницького корпусу в Афганістані. Той факт, що на початку 1990-х автор працював заступником Московського міського комісара, позначився на головній ідеї книги: Афганістан загартував, перевіряв і виявляв найкращі риси радянської молоді [105].

У 1991 р. “Восток” опублікував спогади М. Олімова, упродовж 1984 – 1986 рр. – перекладача групи партійних радників ЦК КПРС при ЦК НДПА. Це ще один погляд на

“Афган” співробітника корпусу радянських радників. Перекладач, з посиланням на офіційні документи, розвінчував міф про переможність тієї війни. “До літа 1985 року в провінції Газні не було повіту чи волості, які би повністю контролювалися урядовими силами”. Там лише 14% кишлаків вважалися “звільненими”, у провінції Хост – 11,3%; в Пактії – 42% [106, 59 – 60]. Автор розкрив вади й хиби в роботі радників у ДРА. “Уявляється, що інститут радників у таких безпрецедентних масштабах, як це було в Афганістані, базувався на ідеї можливості переходу відсталих країн від феодалізму до соціалізму, минаючи капіталізм, за умови залучення зовнішньої допомоги. За вірець бралася радянська модель соціалізму”. Але радники у своїй більшості виявилися невідповідними до східних реалій. М. Олімов наголошував на згубних наслідках перенесення на афганський ґрунт радянського стилю керівництва: командності, жорсткого планування усієї діяльності, створення нікому не потрібних звітів, невиправданого розширення своїх повноважень тощо. Іноді це мало комічні наслідки, іноді – трагічні [106, 67 – 68]. Очевидно, що за цим криється й критика радянської командно-бюрократичної системи.

У 1991 р. вийшов черговий фотоальбом [107], присвячений афганській війні. На відміну від попередніх видань, наповнених революційно-радісним пафосом, на сторінках цього альбому панує трагізм війни. Фото поранених і скалічених, завантаження до “Чорних тюльпанів” “Вантажу-200”, поховань у Союзі загиблих – чи не ключові теми книги.

Проте справжнім переворотом у висвітленні афганської тематики стали опубліковані у 1991 р. дві роботи. Автори першої – журналіст “Вечірньої Москви” Д. Гай і кореспондент “Комсомольської правди” В. Снігерьев. Сама назва книги – “Вторгнення, Невідомі сторінки неоголошеної війни” – стала одкровенням. Саме Д. Гай і В. Снігерьев вперше вжили термін “вторгнення” замість сором’язливого “введення військ”. Робота ґрунтована на свідченнях “афганців”, офіцерів та представників вищого командування та партійного керівництва. Зі сторінок книги вперше лунають голоси Головного військового радника в ДРА в 1978 – 1979 рр. Л. Горелова, завідувача Міжнародним відділом ЦК КПРС Б. Пономарьова, радника голови Головного політичного управління ЗС ДРА В. Заплатіна, помічника Генеральних секретарів з міжнародних питань у 1966 – 1986 рр. А. Александрова-Агентова, а також афганських політиків – А. К. Мисака, Ш. Джаузджані, Ш. Валі та ін. У цій відверто викривальній книзі гострота критики доби Перебудови знайшла своє максимальне втілення. Події квітня 1978 р. трактовані як “переворот”, військова операція грудня 1979 р. – як “вторгнення”, перебування ОКРВ у ДРА – “окупація”. Відповідальними за афганську авантюру автори назвали керівників силових відомств – Д. Ф. Устинова і Ю. В. Андропова. У науковий обіг було введено низку раніше утаємничених документів, як то “Аналітична записка Інституту економіки світової соціалістичної системи”, подана в ЦК КПРС і КДБ СРСР 20 січня 1980 р. [108, 114]. Документ містив адекватну оцінку міжнародних наслідків інтервенції в ДРА для СРСР і засвідчив, що принаймні частина радянської громадськості тверезо оцінювала можливі наслідки таких дій.

Автори іншої праці – підполковник О. Ляховський і полковник В. Забродін [109]. Перший у 1987 – 1989 рр. служив у складі Оперативної групи Міністерства оборони СРСР в Афганістані, а з 1988 р. був помічником її керівника генерала армії В. Вареннікова. Це наклало відбиток на зміст книги, в якій уперше викладено значне число офіційних документів. Вартий уваги перелік прохань афганського керівництва про введення до ДРА радянських військових підрозділів [109, 49 – 50]. Їх аналіз засвідчує неофіційний та безсистемний характер цих прохань, що вщент розбивало версію Кремля про законність і узгодженість з урядом ДРА перебування ОКРВ “за річкою”. Окрім цього, це документи радянського посольства [109, 22 – 23], розвідувальна інформація, звіти Міністерства державної безпеки ДРА та КДБ СРСР [109, 81 – 82] тощо. Тут також переважали викривальні та критичні оцінки дій радянського керівництва, засуджується афганська авантюра Москви.

Загалом, останні роботи послуговували своєрідним водорозділом. Завдяки їм було зруйновано міфологізований образ афганської війни, були вперше оприлюднені цінні документи. Цим самим було надано потужного імпульсу науковому дослідженню цього

етапу радянсько-афганських відносин з відходом від усталених штампів та стереотипів. Цими роботами завершився т.з. “публіцистичний” період висвітлення радянсько-афганської війни і відбувся перехід до її “наукового” вивчення.

Висновки. Упродовж 1980 – 1991 рр. висвітлення складних і суперечливих радянсько-афганських відносин, в центрі яких була участь Обмеженого контингенту радянських військ у війні в Афганістані, пройшло складну еволюцію. Для першої половини 1980-х визначальним чинником було повне замовчування участі радянських військ у бойових діях, спотворення і перекручування фактів, перенесення всієї відповідальності за афганську кризу на ідеологічних супротивників у “холодній війні”. Починаючи з 1985 р. влада дещо відкрила цензурні “шлюзи” і дозволила часткове, суворо дозоване потрапляння на сторінки газет, журналів, книг правди. Тобто повна брехня змінилася напівправдою. І лише в останні роки існування СРСР, коли режим уже був не в змозі зберігати тотальний контроль над усім, що писалося і видавалося в країні, з’явилися роботи, які були як критично-викривальними щодо війни в Афганістані, так і стали початком наукового вивчення цієї складної проблеми.

Офіційна радянська версія афганської війни, тиражована сотнями наукових, науково-популярних і публіцистичних видань, сформувала спотворене уявлення про ту війну. Це позначилося на суперечливому ставленні до радянських військовослужбовців, які побували “за річкою”. Поступове розвінчання радянських пропагандистських фейків в часи пізньої Перебудови стало потужним ударом по авторитету кремлівської влади і врешті решт прискорило демонтаж комуністичного режиму і крах СРСР.

Список використаної літератури

1. Костыря А. А. Историография, источниковедение, библиография спецоперации СССР в Афганистане (1979 – 1989 гг.) / А. А. Костыря. – Донецк: ООО “ИПП “Промінь”, 2009. – 600 с.
2. Топорков В. М. Историография советско-афганских отношений 1975 – 1992 гг. / Монография / В. М. Топорков. – Чебоксары: ЦНС “Интерактив плюс”, 2014. – 86 с.
3. Ковальков О. Л. Пропагандистське супроводження радянського вторгнення до Афганістану / О. Л. Ковальков // Наукові записки. – Випуск 19. – Серія: Історичні науки. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. – С. 123 – 129.
4. Тимофеев В. И. Цензура военной печати в период войны в Афганистане / В. И. Тимофеев // Вестник Московского университета. – Сер. 10. Журналистика. – 2019. – №2. – С. 173 – 194.
5. Гроссман А. С. Секретные документы из особых папок. Афганистан: Политический архив XX века / А. С. Гроссман // Вопросы истории. – 1993. – №3. – С. 3 – 33.
6. Поляков Г. А. Афганистан революционный / Г. А. Поляков. – Москва : Международные отношения, 1981. – 72 с.
7. Теплинский Л. Б. СССР и Афганистан. 1919 – 1981. / Л. Б. Теплинский. – Москва: Наука: Главная редакция восточной литературы, 1982. – 296 с.
8. История Афганистана с древнейших времен до наших дней / Отв. ред. Ю. В. Ганковский. – Москва: Мысль, 1982. – 368 с.
9. Ульяновский Р. А. Афганская революция на современном этапе / Р. А. Ульяновский // Вопросы истории КПСС. – 1982. – №4. – С. 84 – 95.
10. Афганистан: борьба и созидание / Сост. О. Г. Чернета. – Москва: Воениздат, 1984. – 143 с.
11. Ульяновский Р. Развитие революционного процесса в Афганистане / Р. Ульяновский // Мировая экономика и международные отношения. – 1983. – №8. – С. 16 – 32.
12. Изгаршев В. Ф. По долгу интернационалистов: Из афганского блокнота военного журналиста / В. Ф. Изгаршев. – М.: Воениздат, 1981. – 55 с.
13. Игнатов А. Афганистан. Только революция / А. Игнатов // Новое время. – 1978. – №49. – С. 22–24.
14. Игнатов А. Афганистан: три месяца революции / А. Игнатов // Новое время. – 1978. – №35. – С. 27 – 30.
15. Игнатов А. Афганские встречи / А. Игнатов // Азия и Африка сегодня. – 1979 – №5. – С. 38–40.
16. Игнатов А. В. Революция, рожденная в апреле (репортажи из Кабула) / А. В. Игнатов. – Москва : Политиздат, 1980. – 72 с.
17. Кушник Х. Афганистан глазами очевидца / Х. Кушник. – Москва : Прогресс, 1982. – 184 с.
18. Верстаков В. Афганский дневник / В. Верстаков. – Москва: Воениздат, 1983. – 141 с.
19. Гайдар Т. Грозы на юге: Репортажи о революции / Т. Гайдар. – Москва : Воениздат, 1984. – 272 с.

20. Килимник Ю. В. Подвиг и память: Размышления о воспитании молодежи на примере жизни воинов-интернационалистов / Ю. В. Килимник. – К.: О-во “Знание” УССР, 1990. – 48 с.
21. Правда об Афганистане: Документы, факты, свидетельства / Сост. Ю. Волков, К. Геворкян, И. Михайленко, А. Полонский, В. Светозаров. – Москва : Издательство Агентства печати “Новости”, 1980. – 191 с.
22. Голяков С. Весна революции / С. Голяков // Новое время. – 1981. – №17. – С. 5 – 8.
23. Свистунов С. Тайные операции против Афганистана / С. Свистунов // Кровавые следы американского империализма: Сборник / Ред. Л. А. Кондарина. – Москва : Мысль, 1982. – С. 112 – 115.
24. Мусаелян Г. Басмачам – из Пенсильвании / Г. Мусаелян // Кровавые следы американского империализма: Сборник / Ред. Л. А. Кондарина. – Москва : Мысль, 1982. – С. 115 – 117.
25. Андронов И. Афганский урок “солдатам удачи” / И. Андронов // Кровавые следы американского империализма: Сборник / Ред. Л. А. Кондарина. – Москва : Мысль, 1982. – С. 122 – 130.
26. Лауринчюкас А. Признание душмана / А. Лауринчюкас // Кровавые следы американского империализма: Сборник / Ред. Л. А. Кондарина. – Москва : Мысль, 1982. – С. 130 – 134.
27. Кассис В. Б., Колосов Л. С. Из тайников секретных служб / В. Б. Кассис, Л. С. Колосов. – Москва : Молодая гвардия, 1981. – 320 с.
28. Марбанов Б. В. ЦРУ, НТС и афганская контрреволюция / Б. В. Марбанов. – Москва : Воениздат, 1985. – 111 с.
29. Баннов Б., Николаев Б. Афганские басмачи и “российские солидаристы” / Б. Баннов, Б. Николаев – Москва : Издательство Агентства печати “Новости”, 1983. – 84 с.
30. Андронов И., Гайдар Т. По волчьему следу; Под афганским небом / И. Андронов, Т. Гайдар. – Москва : Правда, 1983. – 304 с.
31. Афганистан сегодня. Фотоальбом / Сост.: доктор Хайдар Масуд (ДРА), А. Н. Сахаров (СССР). – Москва : Планета, 1983. – 272 с.
32. Афганистан: Революция продолжается. Фотоальбом / Авт.-сост. А. Спангтар, В. Гриб. – Москва : Планета, 1984. – 240 с.
33. Юзбашев В. Схватка за перевал / В. Юзбашев // Знаменосец. – 1984. – №9. – С. 12 – 13.
34. Доронин А. Трудный рейс / А. Доронин // Знаменосец. – 1985. – №4. – С. 20 – 21.
35. Коноров Ю. Ультиматум / Ю. Коноров // Знаменосец. – 1985. – №1. – С. 20 – 21.
36. Лалаев Б. Семь шагов в огонь / Б. Лалаев // Знаменосец. – 1984. – №11. – С. 20.
37. Литовкин В. Спасибо, советский солдат / В. Литовкин // Знаменосец. – 1985. – №2. – С. 20 – 22.
38. Федотовских М. Орден фельдшера Латынова / М. Федотовских // Знаменосец. – 1985. – №3. – С. 20 – 21.
39. Литовкин В. Воздушные извозчики / В. Литовкин // Знаменосец. – 1985. – №6. – С. 20.
40. Черников В. Горячие будни / В. Черников // Знаменосец. – 1984. – №12. – С. 20 – 21.
41. Проханов А. А. Дерево в центре Кабула / А. А. Проханов. – Москва : Советский писатель, 1982. – 240 с.
42. Селихов К. Необъявленная война. Повесть / К. Селихов. – Москва : Советский писатель, 1983. – 263 с.
43. Ляховский А. А. Трагедия и доблесть Афгана / А. А. Ляховский. – Москва : ГПИ “Искона” 1995. – 650 с.
44. Басов В. Поступь афганской революции / В. Басов // Агитатор. – 1985. – №7. – С. 45 – 47.
45. История международных отношений и внешней политики СССР, 1917 – 1987 гг. В 3-х томах. – Т.3.: 1970 – 1987 / Под ред. Г. В. Фокеева. – Москва : Международные отношения, 1987. – 512 с.
46. Теплинский Л. Б. История советско-афганских отношений. 1919 – 1987 / Л. Б. Теплинский. – Москва : Мысль, 1988. – 384 с.
47. Агопов А. Вклад советских республик Средней Азии в научное и культурное сотрудничество СССР с Демократической республикой Афганистан / А. Агопов. – Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Специальность: 07.00.03. “Всеобщая история”. – Ташкент, 1987. – 20 с.
48. Атакулова З. Б. Участие Узбекской ССР в экономическом, научно-техническом и культурном сотрудничестве с афро-азиатскими странами социалистической ориентации (60-е – первая половина 80-х годов) / З. Б. Атакулова. – Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Специальность: 07.00.03. “Всеобщая история”. – Ташкент, 1990. – 22 с.
49. Советский Союз и Организация Объединенных наций. 1976 – 1980. / Отв. ред. А. Л. Нарочницкий. – Москва : Наука, 1989. – 368 с.

50. Сафронов В. Г. Как это было / В.Г. Сафронов // Военно-исторический журнал. – 1990. – №5. – С. 66 – 72.
51. Война в Афганистане / Пиков Н. И., Никитенко Е. Г., Тегин Ю. Л., Шведов Ю. И. – Москва : Воениздат, 1991. – 367 с.
52. Верчено Ю. Н. Афганский дневник / Ю. Н. Верчено, В. Д. Поволяев, К. Н. Селихов. – Москва : Советский писатель, 1986. – 192 с.
53. Самойленко В. Г. Как открываешь страну (Афганистан глазами очевидца) / В. Г. Самойленко. – Новосибирск: Новосибирское книжное издательство, 1986.
54. Устинов Г. Горький запах миндаля / Г. Устинов. – Москва : Молодая гвардия, 1986. – 256 с.
55. Устинов Г. П. Смена эпох / Г. П. Устинов. – М.: Известия, 1988. – 192 с.
56. Курбангалиев И. Ф. Когда пылают камни: Худож.-док. повести, очерки / И. Ф. Курбангалиев. – Львов: Каменяр, 1988. – 71 с.
57. Светиков В. Рука об руку (воины-интернационалисты в Афганистане) / В. Светиков // Агитатор. – 1987. – №18. – С. 41 – 43.
58. Суходольский В. Ф. Пароль – революция: Афганский фотодневник / В. Ф. Суходольский. – Москва : ДОСААФ, 1986. – 175 с.
59. Выполняя интернациональный долг / Сост.: В. Н. Овсянников, А. Б. Соловьев. – Москва : Политиздат, 1986. – 294 с.
60. Звезда над городом Кабулом / Сост. А. П. Житнухин, С. А. Лыкошин. – Москва : Молодая гвардия, 1990. – 267 с.
61. Карачаров Ю. Г. В стране пылающего солнца: Из афганских записок журналиста / Ю. Г. Карачаров. – Горький: Волго-Вятское книжное издательство, 1986. – 128 с.
62. Боль моя – Афганистан. Сборник / Составители П. К. Шульков, П. П. Сенкевич. – Красноярск: Красноярское книжное издательство, 1989. – 132 с.
63. Студенкин П. А., Тараненко И. И. Горячая земля / П. А. Студенкин, И.И. Тараненко. – Москва : Знание, 1986. – 64 с.
64. Дмитренко А. М. Александр Стомба / А. М. Дмитренко. – Москва : Политиздат, 1986. – 117 с.
65. Бочаров Г. Н. Подвиг Николая Чепика / Г. Н. Бочаров. – Москва : Мол. Гвардия, 1986. – 202 с.
66. Бочаров Г. Поле жизни / Г. Бочаров. – Москва : Мол. Гвардия, 1985. – 111 с.
67. Светиков В. Н. Жаркий месяц саратан: Документальные повести и очерки / В. Н. Светиков. – Москва : ДОСААФ, 1988. – 224 с.
68. Светиков В. Ташкор, шурави! Из афганского дневника / В. Светиков // Дальний Восток. – 1987. – №8. – С. 138 – 145.
69. Карпенко О. Из афганского блокнота / О. Карпенко // Звезда Востока. – 1987. – №12. – С.177–187.
70. Дынин И. М. После Афганистана: “Афганцы” в письмах, документах, свидетельствах очевидцев / И. М. Дынин. – Москва : Профиздат, 1990. – 144 с.
71. В горах Афганистана / Сост. Р. Н. Суворов. – Днепропетровск: Промінь, 1988. – 142 с.
72. Во имя высокой цели: Рассказывают воины, с честью выполнившие свой интернациональный долг на земле Афганистана / Сост. И. А. Пономарев. – Л.: Лениздат, 1988. – 160 с.
73. Бочаров Г. Н. Был и видел (Афганистан, 1986 год) / Г. Н. Бочаров. – Москва : Политиздат, 1987. – 62 с.
74. Бессчастнов Е. И. В небе Афганистана: Рассказы о героях / Е. И. Бессчастнов. – Куйбышев: Кн. изд-во, 1990. – 168 с.
75. Штунюк А. М. Час синів / А. М. Штунюк. – К.: Політвидав України, 1988. – 158 с.
76. Василевский А. Мои земляки-афганцы / А. Василевский // Аврора. – 1988. – №2. – С. 27 – 39.
77. Петрова А., Лещинский М. Афганский излом / А. Петрова, М. Лещинский // Коммунист Украины. – 1990. – №2. – С. 54 – 68.
78. Петрова А., Лещинский М. Афганский излом / А. Петрова, М. Лещинский // Коммунист Украины. – 1990. – №3. – С. 84 – 95.
79. Светиков В. Н. Вершины: Документальные повести / Предисл. Ю. Теплова / В. Н. Светиков. – Москва : Мол. Гвардия, 1989. – 236 с.
80. Черных И. В. Злой ветер “афганец”: Роман / И. В. Черных. – Москва : Воениздат, 1990. – 368 с.
81. 79 – 89. Рассказы, очерки, стихи / Сост. Г. А. Блистанова, А. С. Герасимова. – Москва : Советский писатель, 1991. – 528 с.
82. Проханов А. А. Рисунки баталиста / А. А. Проханов. – Москва : Молодая гвардия, 1989. – 270 с.
83. Пумпянский А. Когда война подходит к концу, наступает время извлекать уроки / А. Пумпянский // Новое время. – 1988. – №30. – С. 14 – 15.
84. Толпегин М. “Действовать по обстановке” / М. Толпегин // Советский воин. – 1989. – №2. – С. 5 – 8.

85. Демченко П. Как это начиналось в Афганистане / П. Демченко // Эхо планеты. – 1989. – №46. – С. 26 – 33.
86. Лосото Е. Л. Командировка на войну / Е. Л. Лосото. – Москва : Книга, 1990. – 126 с.
87. Алексиевич С. А. Цинковые мальчики: Документальная проза / С. А. Алексиевич. – Москва : Молодая гвардия, 1990. – 172 с.
88. Стрельцова Н. И. Возвращение из Афганистана / Н. И. Стрельцова. – Москва : Молодая гвардия, 1990. – 224 с.
89. Афганистан болит в моей душе... Воспоминания, дневники советских воинов, выполнявших интернациональный долг в Афганистане / Лит. запись П. Ткаченко; Предисл. Ю. Теплова. – Москва : Молодая гвардия, 1990. – 254 с.
90. Никто не создан для войны / Автор-составитель О. Смирнов. – Москва : Молодая гвардия, 1990. – 252 с.
91. Клубань А.М. Исход: Докум. повесть / А. М. Клубань. – К.: Молодь, 1990. – 72 с.
92. Боровик А. Г. Афганистан. Еще раз про войну / А. Г. Боровик. – Москва : Международные отношения, 1990. – 256 с.
93. Иваненко В. 105 дней в плену / В. Иваненко // Новое время. – 1988. – №28. – С. 28.
94. О судьбе советских военнопленных. Генеральный прокурор СССР А. Сухарев // Новое время. – 1988. – №29. – С. 10 – 11.
95. Афганистан: подводя итоги / Интервью с В. И. Варенниковым – А. Боровик // Огонек. – 1989. – №12. – С. 6.
96. Так мы вошли в Афганистан: Диалог ведут политический обозреватель “ЛГ” Игорь Беляев и член-корреспондент АН СССР Анатолий Громько // Литературная газета. – 1989. – №38 (28 сентября). – С. 14.
97. Правда выше сенсаций / Интервью с Б. В. Громовым // Советская Россия. – 1991. – 15 ноября. – С. 4.
98. Афганистан не должен повториться / Интервью с И. Г. Павловским // Военные знания. – 1990. – №1. – С. 2.
99. Громько А. А. Памятное. – Кн. 2. / А. А. Громько. – Москва : Политиздат, 1990. – 559 с.
100. Арбатов Г. А. Затянувшееся выздоровление (1953 – 1985). Свидетельство современника / Г. А. Арбатов. – Москва : Международные отношения, 1991. – 400 с.
101. Голованчиков А. Записки “афганца” / А. Голованчиков // Новое время. – 1988. – №27. – С. 35 – 37.
102. Носатов В. Афганский дневник / В. Носатов // Простор. – 1989. – №4. – С. 120 – 134.
103. Бушля Р. Афганский ветер / Р. Бушля // Дальний Восток. – 1989. – №11. – С. 120 – 128.
104. Пашкевич Н. М. Афганистан: война глазами комбата / Н. М. Пашкевич. – Москва : Воениздат, 1991. – 128 с.
105. Ермилов Н. И. Мужчинами не рождаются / Н. И. Ермилов. – Москва : Советская Россия, 1991. – 176 с.
106. Олимов М. Из записок переводчика / М. Олимов // Восток. – 1991. – №3. – С. 58 – 70.
107. Афганская война: как это было. Фотоальбом / Текст: А. А. Проханов, Спецсъемка А. И. Гращенкова, Составление – С. Д. Алексеев. – Москва : Планета, 1991. – 280 с.
108. Гай Д., Снегирев В. Вторжение. Неизвестные страницы необъявленной войны / Д. Гай, В. Снегирев. – Москва : СП ИКПА, 1991. – 384 с.
109. Ляховский А. А., Забродин В. М. Тайны афганской войны / А. А. Ляховский, В. М. Забродин. – Москва : Планета, 1991. – 273 с.

References

1. Kostyrja A. A. (2009). *Historiography, source study, bibliography of the USSR special operations in Afghanistan (1979 – 1989)*. Doneck: ООО “IPP “Beam” (in Russ).
2. Toporkov V. M. (2014). *Historiography of Soviet-Afghan relations 1975 – 1992*. Cheboksary: CNS “Interaktiv pljus” (in Russ).
3. Kovalkov O. L. (2014). Propaganda support of the Soviet invasion of Afghanistan. *Naukovi zapysky. – Vypusk 19. – Seriya: Istorychni nauky. – Kirovohrad: RVV KDPU im. V. Vynnychenka. (Proceedings. Issue 19. Series: Historical Sciences), 19, 123 – 129.* (in Ukr.).
4. Timofeev V. I. (2019). Censorship of the military press during the war in Afghanistan. *Vestnik Moskovskogo universiteta. – Ser. 10. Zhurnalistika. (Moscow University Bulletin. Ser. 10. Journalism), 2, 173 – 194.* (in Russ).
5. Grossman A. S. (1993). Secret documents from special folders. Afghanistan: Political Archives of the 20th Century. *Voprosy istorii. (History questions), 3, 3 – 33.* (in Russ).

6. Poljakov G. A. (1981). *Afghanistan revolutionary*. Moscow: International relationships (in Russ).
7. Teplinskij L. B. (1982). *USSR and Afghanistan. 1919 – 1981*. Moscow: Science: Main Editorial Office of Oriental Literature. (in Russ).
8. Gankovskij Ju. V. (Ed.) (1982). *History of Afghanistan from ancient times to the present day*. Moscow: Thought. (in Russ).
9. Ul'janovskij R. A. (1982). Afghan revolution at the present stage. *Voprosy istorii KPSS. (Questions of the history of the CPSU)*, 4, 84 – 95. (in Russ).
10. Cherneta O. G. (Ed.) (1984). *Afghanistan: Struggle and Build*. Moscow: Military ed. (in Russ).
11. Ul'janovskij R. A. (1983). Development of the revolutionary process in Afghanistan. *Mirovaja jekonomika i mezhdunarodnye otnoshenija. (World economy and international relations)*, 8, 16 – 32. (in Russ).
12. Izgarshev V. F. (1981). *On the duty of Internationalists: From an Afghan military journalist's notebook*. Moscow: Military ed. (in Russ).
13. Ignatov A. (1978a). Afghanistan. Only revolution. *Novoe vremja. (New Time)*, 49, 22 – 24. (in Russ).
14. Ignatov A. (1978b). Afghanistan: three months of revolution. *Novoe vremja. (New Time)*, 35, 27 – 30. (in Russ).
15. Ignatov A. (1979). Afghan meetings. *Azija i Afrika segodnja. (Asia and Africa nowadays)*, 5, 38 – 40. (in Russ).
16. Ignatov A. (1980). *Revolution Born in April (reports from Kabul)*. Moscow: Polit. ed. (in Russ).
17. Kushnik H. (1982). *Afghanistan through the eyes of an eyewitness*. Moscow: Progress. (in Russ).
18. Verstakov V. (1983). *Afghan dairy*. Moscow: Military ed. (in Russ).
19. Gajdar T. (1984). *Thunderstorms in the South: Reporting the Revolution*. Moscow: Military ed. (in Russ).
20. Kilimnik Ju. V. (1990). *Feat and memory: Reflections on the education of youth on the example of the life of internationalist soldiers*. Kyiv: Society “Knowledge” of the Ukrainian SSR. (in Russ).
21. Volkov Ju., Gevorkjan K., Mihajlenko I., Polonskij A., Svetozarov V. (1980). *Truth about Afghanistan*. Moscow: Press Agency “Novosti” publishing house. (in Russ).
22. Goljakov S. (1981). Spring of the Revolution. *Novoe vremja. (New Time)*, 17, 5 – 8. (in Russ).
23. Svistunov S. (1982). Covert operations against Afghanistan. *Bloody Traces of American Imperialism: A Collection*. Moscow: Thought., 112 – 115. (in Russ).
24. Musaeljan G. (1982). For Basmaches – from Pennsylvania. *Bloody Traces of American Imperialism: A Collection*. Moscow: Thought., 115 – 117. (in Russ).
25. Andronov I. (1982). Afghan Lesson to “Soldiers of Fortune”. *Bloody Traces of American Imperialism: A Collection*. Moscow: Thought., 122 – 130. (in Russ).
26. Laurinchjukas A. Dushman's confession. *Bloody Traces of American Imperialism: A Collection*. Moscow: Thought., 130 – 134. (in Russ).
27. Kassis V. B., Kolosov L. S. (1981). *From the hiding places of the secret services*. Moscow: Young guard. (in Russ).
28. Marbanov B. V. (1985). *CIA, NTS and Afghan counter-revolution*. Moscow: Military ed. (in Russ).
29. Bannov B., Nikolaev B. (1983). *Afghan Basmaches and Russian Solidarists*. Moscow: Press Agency “Novosti” publishing house. (in Russ).
30. Andronov I., Gajdar T. (1983). On the wolf's trail; Under the Afghan sky. Moscow: “Truth”. (in Russ).
31. Masud H., Saharov A. N. (1983). *Afghanistan today. Photo album*. Moscow: “Planet”. (in Russ).
32. Spangtar A., Grib V. (1984). *Afghanistan: The revolution continues. Photo album*. Moscow: “Planet”. (in Russ).
33. Juzbashev V. (1984). Encounter for the passage. *Znamenonosec. (Standard bearer)*, 9, 12 – 13. (in Russ).
34. Doronin A. (1985). Difficult flight. *Znamenonosec. (Standard bearer)*, 4, 20 – 21. (in Russ).
35. Konorov Ju. (1985). Ultimatum. *Znamenonosec. (Standard bearer)*, 1, 20 – 21. (in Russ).
36. Lalaev B. (1984). Seven steps into fire. *Znamenonosec. (Standard bearer)*, 11, 20. (in Russ).
37. Litovkin V. (1985). Thank you, Soviet Soldier. *Znamenonosec. (Standard bearer)*, 2, 20 – 22. (in Russ).
38. Fedotovskih M. (1985). Order of paramedic Latynov. *Znamenonosec. (Standard bearer)*, 3, 20 – 22. (in Russ).
39. Litovkin V. (1985). Air cabbies. *Znamenonosec. (Standard bearer)*, 6, 20. (in Russ).
40. Chernikov V. (1984). Hot weekdays. *Znamenonosec. (Standard bearer)*, 12, 20 – 21. (in Russ).
41. Prohanov A. A. (1982). Tree in the center of Kabul. Moscow: Soviet writer. (in Russ).
42. Selihov K. (1983). *Undeclared War*. Moscow: Soviet writer. (in Russ).
43. Ljahovskij A. A. (1995). The tragedy and valor of Afgan. Moscow: GPI “Iskona”. (in Russ).
44. Basov V. (1985). The footsteps of the Afghan revolution. *Agitator. (Agitator)*, 7, 45 – 47. (in Russ).
45. Fokeev G. V. (Ed.) (1987). *History of international relations and foreign policy of the USSR, 1917 – 1987*. Vol. 3. Moscow: International relations. (in Russ).

46. Teplinskij L. B. (1988). *History of Soviet-Afghan relations. 1919 – 1987*. Moscow: Thought. (in Russ).
47. Agopov A. (1987). *Contribution of the Soviet republics of Central Asia to the scientific and cultural cooperation of the USSR with the Democratic Republic of Afghanistan*. Abstract of the dissertation for the degree of candidate of historical sciences. Specialty: 07.00.03. “General history”. Tashkent. (in Russ).
48. Atakulova Z. B. (1990). *Participation of the Uzbek SSR in economic, scientific, technical and cultural cooperation with Afro-Asian countries of socialist orientation (60s – first half of 80s)*. Abstract of the dissertation for the degree of candidate of historical sciences. Specialty: 07.00.03. “General history”. Tashkent. (in Russ).
49. Narochnickij A. L. (Ed.) (1989). *Soviet Union and United Nations Organization. 1976 – 1980*. Moscow: Science. (in Russ).
50. Safronov V. G. (1990). How it was. *Voenno-istoricheskij zhurnal. (Military history journal)*, 5, 66 – 72. (in Russ).
51. Pikov N. I., Nikitenko E. G., Tegin Ju. L., Shvedov Ju. I. (1991). *War in Afghanistan*. Moscow: Military ed. (in Russ).
52. Vercheno Ju. N., Povoljaev V. D., Selihov K. N. (1986). *Afghan dairy*. Moscow: Soviet writer. (in Russ).
53. Samojlenko V. G. (1986). *How you open the country (Afghanistan through the eyes of an eyewitness)*. Novosibirsk: Novosibirsk book publishing house. (in Russ).
54. Ustinov G. (1986). *The bitter smell of almonds*. Moscow: Young guard. (in Russ).
55. Ustinov G. (1986). *Change of eras*. Moscow: News. (in Russ).
56. Kurbangaliev I. F. (1988). *When the stones are burning*. L.,vov: Stonemason. (in Russ).
57. Svetikov V. N. (1988). Hand in hand (internationalist soldiers in Afghanistan). *Agitator. (Agitator)*, 7, 45 – 47. (in Russ). *Agitator. (Agitator)*, 18, 41 – 43. (in Russ).
58. Suhodol'skij V. F. (1986). *Password – Revolution: Afghan Photo Diary*. Moscow: DOSAAF. (in Russ).
59. V. N. Ovsjannikov, A. B. Solov'ev (1986). *Fulfilling international duty*. Moscow: Polit. ed. (in Russ).
60. A.P. Zhitnuhin, S. A. Lykoshin (1990). *Star over the city of Kabul*. Moscow: Young guard. (in Russ).
61. Karacharov Ju. G. (1986). *In the land of the blazing sun: From the journalist's Afghan notes*. Gorky: Volga-Vyatka Book Publishing House. (in Russ).
62. Shul'kov P. K., Senkevich P. P. (1989). *My pain is Afghanistan*. Krasnoyarsk: Krasnoyarsk Book Publishing House. (in Russ).
63. Studenkin P. A., Taranenko I. I. (1986). *Hot land*. Moscow: Knowledge. (in Russ).
64. Dmitrenko A. M. (1986). *Aleksandr Stovba*. Moscow: Polit. ed. (in Russ).
65. Bocharov G.N. (1986). *The feat of Nikolai Chepik*. Moscow: Young guard. (in Russ).
66. Bocharov G.N. (1985). *The field of life*. Moscow: Young guard. (in Russ).
67. Svetikov V. N. (1988). *Hot month saratan*. Moscow: DOSAAF. (in Russ).
68. Svetikov V. N. (1987). Tashkor, shuravi! From the Afghan diary. *Dal'nij Vostok. (The Far East)*, 8, 138 – 145.
69. Karpenko O. (1987). From the Afghan Notebook. *Zvezda Vostoka. (Star of the East)*, 12, 177 – 187.
70. Dynin I. M. (1990). *After Afghanistan: “Afghans” in letters, documents, eyewitness accounts*. Moscow: Prof. ed. (in Russ).
71. Suvorov R. N. (Ed.) (1988). *In the mountains of Afghanistan*. Dnepropetrovsk: Beam. (in Russ).
72. Ponomarev I. A. (Ed.) (1988). *In the name of a lofty goal: Soldiers who have honorably fulfilled their international duty in Afghanistan*. Leningrad: Len. ed. (in Russ).
73. Bocharov G.N. (1987). *Was and saw (Afghanistan, 1986)*. Moscow: Polit. ed. (in Russ).
74. Besschestnov E. I. (1990). *In the sky of Afghanistan: Stories about heroes*. Kuibyshev: Book. ed. (in Russ).
75. Shtuniuk A. M. (1988). *Time of sons*. Kyiv: Polit. ed. Of Ukraine. (in Ukr.)
76. Vasilevskij A. (1988). My compatriots-afghans. *Aurora. (Aurora)*, 2, 27 – 39. (in Russ)
77. Petrova A., Leshchinsky M. (1990a). Afghan break. *Kommunist Ukrainy (Communist of Ukraine)*, 2, 54 – 68. (in Russ).
78. Petrova A., Leshchinsky M. (1990b). Afghan break. *Kommunist Ukrainy (Communist of Ukraine)*, 3, 84 – 95. (in Russ).
79. Svetikov V. N. (1989). *Tops*. Moscow: Young guard. (in Russ).
80. Chernykh I. V. (1990). *Angry wind “Afghan”*. Moscow: Military ed. (in Russ).
81. Blistanova G. A., Gerasimova A. S. (1991). 79 – 89. *Stories, Essays, Poems*. Moscow: Soviet writer. (in Russ).
82. Prokhanov A. A. (1989). *Drawings of the battler*. Moscow: Young Guard. (in Russ).
83. Pumpyansky A. (1988) When the war is coming to an end, it's time to learn lessons. *Novoye vremya. (New time)*, 30, 14 – 15. (in Russ).
84. Tolpegin M. (1989). “Act on the situation”. *Sovetskij voin. (Soviet warrior)*, 2, 5 – 8. (in Russ).

85. Demchenko P. (1989). How it started in Afghanistan. *Echo planety. (Echo of the planet)*, 46, 26 – 33. (in Russ).
86. Losoto E. L. (1990). *Business trip to war*. Moscow: Book. (in Russ).
87. Aleksievich S. A. (1990). *Zinc boys: Documentary prose*. Moscow: Young Guard. (in Russ).
88. Streltsova N. I. (1990). *Return from Afghanistan*. Moscow: Young Guard. (in Russ).
89. Tkachenko P. (Ed.) (1990). *Afghanistan hurts in my soul... Memories, diaries of Soviet soldiers who performed international duty in Afghanistan*. Moscow: Young Guard. (in Russ).
90. Smirnov O. (Ed.) (1990). *Nobody was created for war*. Moscow: Young Guard. (in Russ).
91. Kluban A. M. (1990). *Outcome: Document. story*. Kyiv: Youth. (in Russ).
92. Borovik A. G. (1990). *Afghanistan. Once again about the war*. Moscow: International Relations. (in Russ).
93. Ivanenko V. (1988). 105 days in captivity. *Novoye Vremja. (New time)*, 28, 28. (in Russ).
94. Sukharev A. (1988). About the fate of Soviet prisoners of war. *Novoye Vremja. (New time)*, 29, 10 – 11. (in Russ).
95. Borovik A. (1989). Afghanistan: summing up. Interview with V. I. Varennikov. *Ogonek. (Spark)*, 12, 6. (in Russ).
96. Belyaev I. (1989). This is how we entered Afghanistan. *Literaturnaya Gazeta. (Literature Newspaper)*, 38 (September 28), 14. (in Russ).
97. Gromov B. V. (1991). Truth above sensations. *Sovetskaja Rossija. (Soviet Russia)*, November 15, 4. (in Russ).
98. Pavlovsky I. G. (1990). Afghanistan should not happen again. *Voennye znaniya. (Military knowledge)*, 1, 2. (in Russ).
99. Gromyko A. A. (1990). *Memorable. Book. 2*. Moscow: Polit. ed. (in Russ).
100. Arbatov G. A. (1991). *Protracted recovery (1953 – 1985). Testimony of a contemporary*. Moscow: International Relations. (in Russ).
101. Golovanchikov A. (1988). Notes of the “Afghan”. *Novoye Vremja. (New time)*, 27, 35 – 37. (in Russ).
102. Nosatov V. (1989). Afghan diary. *Prostor. (Space)*, 4, 120 – 134. (in Russ).
103. Bushlya R. (1989). Afghan wind. *Dal'nij Vostok. (Far East)*, 11, 120 – 128. (in Russ).
104. Pashkevich N. M. (1991). *Afghanistan: war through the eyes of a combatant*. Moscow: Military ed. (in Russ).
105. Yermilov N. I. (1991). *Men are not born*. Moscow: Soviet Russia. (in Russ).
106. Olimov M. (1991). From the translator's notes. *Vostok. (Orient)*, 3, 58 – 70. (in Russ).
107. Prokhanov A. A., Graschenkov A. I. Alekseev S. D. (1991). *The Afghan war: how it was. Photo album*. Moscow: Planet. (in Russ).
108. Guy D., Snegirev V. (1991). Invasion. Unknown pages of undeclared war. Moscow: SP IKPA. (in Russ).
109. Lyakhovsky A. A., Zabrodin V. M. Secrets of the Afghan war. Moscow: Planet. (in Russ).

KOVAL'KOV O. L., Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of World History, Central Ukrainian State Pedagogical University. V. Vinnichenko,
e-mail: KovalkovAlex@ukr.net

COVERAGE OF THE MILITARY ACTIONS OF THE USSR IN THE DEMOCRATIC REPUBLIC OF AFGHANISTAN IN THE SOVIET SCIENTIFIC, SCIENTIFIC-POPULAR AND NON-FICTION LITERATURE

Introduction. Soviet aggression in Afghanistan is covered in more than a thousand articles, monographs, essays. Most researchers ignore popular science and non-fiction works. However, they formed the idea of Afghan war in the mass consciousness and reflected the official Soviet policy towards it. The **aim** of the article is to investigate the evolution of coverage of the Soviet Union's involvement in the Afghan crisis, to find out the role of censorship and propaganda in this. At the core of the **research methodology** is the method of a content analysis of historical sources, problem-chronological, typological, comparative methods.

Main results and conclusions. From December 1979 to mid-1985, the decisive factor was the complete silence of the participation of a limited contingent of Soviet troops in the war in Afghanistan. From the mid-1985 to the late 1980s, there was a partial relaxation of censorship restrictions, which made it possible to get into publications half-truth. It was only in the last years of the Soviet Union that there was a qualitative transition to a scientific and impartial study of the USSR's participation in Afghan events, initiated by the works of D. Gay and V. Snigeryov, as well as O. Lyakhovskyi and

V. Zabrodin. The predominance of publications and studies of the official version of events led, on the one hand, to the formation of a distorted view of war in Afghanistan by Soviet society, and, on the other, contributed to the decline of confidence in power and ultimately accelerated the collapse of the communist regime in the USSR.

Originality. *More than a hundred scientific, popular science and non-fiction works published in the USSR in 1980-1991 that deal with Soviet aggression in the Democratic Republic of Afghanistan have been investigated in the article. The content of the regulatory framework which determined the contents and nature of the information has been analyzed that could be published on the pages of Soviet editions. On this basis, the evolution of the official version of the Soviet Union's involvement in the Afghan crisis has been traced and reflected in scientific literature and journalism. The role of censorship and the propaganda orientation of most publications have been established, which makes it possible to define them as part of the internal policy of the Soviet leadership to propagate the Soviet invasion of Afghanistan. The stages during which the nature of Afghan-related publications was altered have been highlighted.*

Key words: *Democratic Republic of Afghanistan, Limited contingent of Soviet troops, censorship, historiography, journalism.*

Одержано редакцією 22.09.2020
Прийнято до публікації 6.11.2020

УДК 94 (5)

DOI: 10.31651/2076-5908-2020-2-112-120

БАЗАН Юлія Володимирівна,
аспірантка кафедри всесвітньої історії Центральноукраїнського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка,
e-mail: yulia962018@gmail.com
Orcid ID: 0000-0002-0989-0842

«АФГАНСЬКЕ ПИТАННЯ» НА ШОСТІЙ НАДЗВИЧАЙНІЙ СПЕЦІАЛЬНІЙ СЕСІЇ ГЕНЕРАЛЬНОЇ АСАМБЛЕЇ ООН (10–14 СІЧНЯ 1980 Р.)

У статті розглянуто обговорення «афганського питання» на Шостій надзвичайній спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН 10–14 січня 1980 р. на підставі офіційних документів ООН. Висвітлено виступи представників делегацій, значну увагу приділено аргументації представників СРСР та ДРА. Детально проаналізовано статтю 51 Статуту ООН (право на індивідуальну та колективну самооборону). Доведено правомірність обговорення «афганського питання», слабкість радянської доказової бази та необхідність реформування механізмів ООН у врегулюванні подібних проблем.

Ключові слова: *Генеральна Асамблея ООН; радянська інтервенція; Демократична Республіка Афганістан; «холодна війна».*

Постановка проблеми. Однією із найбільш масштабних подій епохи «холодної війни» стала війна Радянського Союзу в Демократичній республіці Афганістан (ДРА). В кінці грудня 1979 р. СРСР здійснив агресію проти нейтральної держави, одного з активних учасників Руху неприєднання, брав участь у громадянській війні в цій країні в 1980 – 1989 рр., що істотно загострило міжнародну ситуацію, погіршило відносини Радянського Союзу із Заходом, ісламським світом, країнами «третього світу», деякими соціалістичними країнами. Від закінчення Другої світової війни це була перша силова акція, здійснена СРСР за межами соціалістичної співдружності. Світова спільнота сприйняла радянську інтервенцію як істотну загрозу для міжнародного миру та безпеки. Проявом цього став розгляд ситуації, що склалася навколо Афганістану, надзвичайною спеціальною сесією ГА ООН. Перед цим постійний член Ради Безпеки СРСР заблокував роботу цього органу, через що він надовго втратив можливість реально впливати на афганську кризу. Очевидною стала неефективність механізмів зі стримування агресії в рамках ООН, коли одним із агресорів був постійний член Радбезу.